

Бошланғич синфда ўйинлар воситасида үқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш

Кучкинов Абдумалик Юлдошевич

Термиз давлат университети хузуридаги халқ
таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг
малакасини ошириш ҳудудий маркази катта ўқитувчиси,

Урунова Фазилат Эргашевна

Узун тумани 19-сон умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси,

Ахмедова Орзигул Боратовна

Шўрчи тумани 7-сон умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси,

Бабаярова Барно Ботировна

Денов тумани 73-сон умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси

Шаманов Рустам Абсаматович

Жарқўргон тумани 51-сон умумий ўрта таълим мактаби ўқитувчиси

Бошланғич таълимда ўйин ижодий фаолиятнинг бир шаклидир. Бунда ўкувчи ижтимоий ва моддий борлиқни билиш ҳамда англаш асосида эмоционал — хиссий, интеллектуал-ахлоқий ривожланади. Ўйинлар, уларнинг инсон тараққиётидаги ўрни ҳақида психология, этнография, маданият, педагогика фанларида бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган.

XIX асрнинг охирида немис олимни К. Гросс ўйинларни тизимли ўрганишга харакат қилган бўлса, немис психологи К.Бюллэр ўйинларни «қониқиш ҳосил қилувчи» фаолият сифатида тадқиқ этади. Л.С. Виготский, А. Н. Леонтьевлар фикрича, ўйинларни назарий жихатдан ижтимоий табиатига кўра маълум фаолиятига йўналтирилганлиги билан боғлаб, тадқиқ этган бўлсалар, Д.Б.Элконин шахс хулқини бошқаришни таркиб топтириб, уни такомиллаштирувчи фаолият сифатида талқин этадилар. Лекин ўйинларни ягона ва энг муҳим асосий хусусияти унинг таълимдаги ахамиятлилигидир.

Ўйинларда боланинг хулқи эркин шаклланади ва ижтимоийлашади. Ўйинларнинг энг муҳим жихати унинг икки тамонлама характеристерга эгалиги бўлиб, унинг драматик санъатга ҳам мослигидир. Бир тамондан ўйин иштирокчилари уни амалгам оширишда муайян ностандарт вазифалар билан боғлиқ ҳақиқий фаолиятни бажарсалар, иккинчи тамондан эса ўйинлар бу фаолиятнинг аксарият пайтларида маъсулиятни ҳис этган ҳолда ҳақиқий вазиятлардан четга чиқувчи шартли хусусият ҳам касб этадилар. Демак, ўйинларнинг икки томонлама вазифани бажариши унинг ривожланувчи натижага эга бўлишига сабаб бўлади. Ўйин фаолияти элементларидан таълим жараёнида кенг фойдаланилади. Улар ишбоп ойинлар, дедактик ўйинлар, ролли ўйинлар, компьютер ўйинлари шулар жумласидандир.

Ишбоп ўйинлар касб фаолияти предмети ёки ижтимоий мазмунини қайтадан яратиш шакли бўлиб, амалиётнинг ана шу турига хос муносабатлар тизимини моделлаштиришdir. Ишбоп ўйинларни ўтказиша унинг қатнашувчилари фаолиятини маҳсус (ўйин тарзида) имитатсия моделида ривожлантиришдан иборатdir. Ўйинларнинг характеристига кўра ўқув жараёни ўйинлари тадқиқотчилик ўйинлари, бошқарув ва аттестацияга доир ўйинлар турига бўлинади. Ўқув жараёнига доир ўйинлар ўқув предметлар бўйича истиқболда касбий фаолиятини тўғри ташкил этиш ва шахсни мақсадга мувофиқ шакллантиришга шарт-шароитлар яратади. Ана шу шарт-шароитлар натижасида

олинган янги билимлар келгуси касбий фаолиятни түгри йўлга кўйишга ёрдам беради. Маълумки, таълим ҳамкорликка асосланиб, жамоавий характер касб этади; касбга хос фаолият қоидалари ва жамоанинг ижтимоий қоидаларига мос холда амалга ошади. Ана шу маънода таълимнинг дидактик ва тарбиявий аҳамияти ўзаро бирлашиб, ўйин фаолияти шаклида ўқувчиларнинг фаоллиги ортади. Ишбоп ўйинларда тавсия этилган муаммоли топшириқ мақсаддага мувофиқ диалогик мулокот асосида иштирокчиларни рағбатлантиради, қизиқишларини ортиради, эмоционал рух пайдо қиласди.

Дидактик ўйинлар таълими мақсадларни амалга оширадиган ва уларга мослаштирилган бўлади. дидактик ўйинлар тизимидан биринчи марта мактабгача жараёнида фойдаланишга доир Ф.Фри бил ва М.Монтисорилар ишлаб чиқсан бўлса, бошланғич таълим учун О. Дикроли тадқиқотлар олиб борган. 60-70 йиллардан бошлаб фақат бошланғич таълимда эмас, умумий ўрта таълимда ҳам фойдаланила бошлади. 80-йилларда айниқса, ишбоп ўйинлар кенг тарқала бошланди. Ишбоп ўйинларнинг асосий хусусияти ўйин режасининг ўқув мақсадига йўналганлигидадир. Чунки ўқув мақсади ўйин вазифалари доирасида этилади. Демак, ўйинлар болаларнинг асосий фаолият тури бўлиб, у орқали кичик мактаб ёшдаги ўқувчилар ҳаётни, борлиқни, теварак- атрофни ўрганадилар ва унга мослашадилар. Ўйин пайдо бўлиши учун қўйдагилар муҳим саналади: — ўйин иштирокчилари билан бўлган мулокатдан қоникиш ҳиссининг пайдо бўлиши; — табиийлик, эмоционал ҳиссиётнинг вужудга келиши; — ўйин давомида ўювчиларнинг ўзининг табиий эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилиши ва ҳоказолардир. Ижтимоий- психологияк аҳамияти жиҳатидан ўйинлар асосан иккита вазифани бажаради; — маълум ижтимоий билимларни эгаллаш; — зарур ижтимоий қоидаларни шакллантириш. Шунингдек, муаммо нұқтаи назардан ёндашганда, ўйинлар ўқувчининг ижодий фаолиятини фаоллаштириш билан унинг ижодий қобилятини ўстиради.

Маълумки, болалар ўйиннинг сифати ва самарадорлиги унда иштирок этувчиларнинг ҳаётий кузатишлари ва шахсий тажрибасига бевосита боғлиқ бўлади. Бунда онглилик, ташаббускорлик ва иродалилик каби сифатлар аҳамият касб этади. Шу сабабли турли ижтимоий- психологик тавсифга эга ўйинларган ўқув жараёнида фойдаланиш, шак-шубҳасиз ўз самарасини кўрсатади. Айнан фаол ўқитиш методлари ҳам ана шундай ўйинларга таянилган холда ташкил этилади. Ҳар бир ўйин бир неча дақиқадан тортиб, ундан кўпроқ вақт давом этиши мумкин ва унда иккита боладан тортиб то ўн ўқувчигача иштирок этади. Масалан, «ишбоп ўйинлар» ёки «бошқарув» деб юритилувчи ўйинлар билим ва кўнишка ҳосил қилишга қаратилган бўлади. Мазкур ўйинларнинг назарий ва амалий жиҳатдан моҳиятини бир қатор олимлар Я.М.Бельчиков, М.М.Бирштейн, В.Н. Бурков, Ю.В.Геронимус, 83 В.Я.Платов, Б.Қодиров, В.М.Каримова, Р.Суннатова, З.Нишонова ва бошқалар ўз тадқиқотларида баён қилиб ўтганлар. Улар ўз илмий ишларида груп шароитида замонавий ўқитишнинг педагогик ва психологик технологиялари устида фикр юритар экан, хусусан, «Ишбиламонлик» ўйинларини ўтказиш методикасига доир бир қатор қимматли фикрларни билдирилар. «Ишбоп» ўйинларни фаол ўқитиш методларидағи ўрнини (айниқса кичик мактаб ёшидагилар учун) яққол тасаввур этиш учун методлар мажмунини келтириб ўтамиш. Фаол ўқитиш методларининг оддий классификациясини рус олими Н.Н.Козленко қўйидаги тавсифлайди: «Фаол ўқитиш методларига» «Ишбиламонлик» ўйинларидан ташқари реал вазиятларни таҳлил қилиш ва ролли ўйинларни такомиллаштириш жараёни киради». В.М.Каримованинг таъкидлашича, «фаол ўқитиш методлариға, энг аввало, баҳс, мунозара йўли билан ва малакалар ҳосил қилиш тушунилади...». В.Я.Платов фаол ўқитиш методлари қўйидаги реал вазиятли ўйинлардан иборат, деб таъкидлайди: 1.Ролли ўйинлар 2.Иммитатив ўйинлар 3.Фаолиятга қаратилган ташкилий ўйинлар 4. «Ишбилармонлик» ўйинлари В.Я.Платов фикрича «Ишбоп» ёки «бошқарув» деб аталувчи ўйинларнинг қўйидаги асосий қирралари мавжуд: 1. Объект моделининг мавжудлиги 2. Роллар мавжудлиги 3. Қарор қилиш жараёнида ролли мақсадларнинг тафовути 4. У ёки бу ролларни бажарувчи иштирокчиларнинг бир-бирига таъсири. 84 Ролли ўйинларда энг аввало, иштирокчи шахс сифатида ўзлигини намоён қила бошлайди. Фаол ўқитиш методлари таркибига кирувчи имитацион

үйинлар қаторига бошқарув үйинларини ёки ролларни тақсимлаш вазиятларини киритиш мүмкін. «Ишбилармонлик үйинлар» мутахассисларни үқитишида ва уларнинг касбий сифатларини такомиллашувига хизмат қиласы. «Компьютерли ишбилармонлик» үйинлари шундай психологик вазиятлар мажмууки, бунда үйин иштирокчилари бир вақтнинг ўзида ҳам үйин иштирокчилари бир вақтнинг ўзида ҳам үйин иштирокчиси, ҳам кузатувчи бўлиш имкониятларига эга бўлади. Ишбоп үйинлар кенг маънода шундай усул турики, бунда турли ишлаб чиқариш вазиятларида, бошқарув қарорларини қабул қилиш иммитация қилинади ва бу үйин шартлари бир гурух инсонлар орасида ЭХМ билан мулоқот тартибидаги иш режимида үйналиши мүмкін. «Ишбоп үйинлар»- фаол үқитиши методларидан бўлиб, у реал ўрганилаётган обьетни тўғри англаш мақсадида таҳсил олувчининг у ёки бу вазиятни үйин ҳолида талқин қилишга қаратилган усуздир. Ишбилармонлик үйинлар кенг тарқалган үйин методларидан бўлиб, улар моҳияти жиҳатдан маълум образларга кириш, ўша образга хос бўлган ҳиссиётларни ўз бошидан кечиришни тақозо этади.

Шундай қилиб ишбилармонлик үйинлари қўллаш соҳалари ниҳоятда кўп. Ўқув мақсадларида компьютердан фойдаланган ҳолда қўлланиладиган ишбилармонлик үйинлари ўқувчиларнинг ҳаётида тўғри мавқега эга бўлишлари, ўзи истаган, орзу қилган ҳаётий вазиятларни яратишга ўргатади ва ундейди, энг асосийси ишлаб чиқариш жараённада ўзини эркин мулоқотга осон киришувчи шахс, билимдон мутахассис сифатида намоён қилишга замин яратади. Ишбилармонлик үйинларининг тузилиши. 1 -босқич Тайёрланиш босқичида бошлангич синф ўқувчилари ҳар хил ҳолатли масалаларни ечишнинг назарий асосларини ўрганадилар. Объект сифатида үйин модели, үйин ҳолатлари иштирокчилари мажбуриятлари, үйин ўтказиш тартиб ва қоидалар ҳамда ўқувчилари билимини баҳолаш тизими билан танишилади. Кўргазмали қуроллар, керакли кўрсатмали материаллар дарс учун тайёрланади. Айрим масалалар мустақил ўрганилади. 2- босқич. Кириш қисми. Ишбоп үйинида гуруҳлар ташкил қилинади, лидерлар танланади, иштирокчиларга роллар тақсимланади. Ходимлар танлашда қатнашчилар анкета сўрови ёрдамида аниқланади. Лавозимларга тайинлашда буйруқ лойиҳаси кўриб чиқилиб ва юқоридан тасдиқланади. Рол тақсимоти қатнашчиларнинг шахсий жиҳатларидан ва солоҳиятидан келиб чиқсан ҳолда эксперимент усули ёрдамида белгиланиши мүмкін. Бу билан қатнашчиларнинг шахсий жиҳатлари ва салоҳиятлари белгилangan ролларга мос келиб үйин юқори даражада ўтади. З босқич. Үйин жадвалини амалга ошириш, бир томондан барча гуруҳларни бир хил юкламалар билан таъминлаб, иккинчи томондан вазифаларни тақсимлаб қарорлар қабул қилиш жараёнини тезлаштиради ва уларнинг гуруҳларида муҳокама қилиш ишлари олиб борилади. 4 босқич. Хулоса чиқариш босқичи, үйин натижаларини таҳлили раҳбар томонидан ёки иштирокчилар томонидан олиб борилади. Иштирокчилар томонидан баҳолаш жараёни олиб борилганда эркин сухбат шаклида ўтказилиб, ўқитувчи таҳлил йўналишини бошқариб ва тузатишлар киритиб туради. Ишбилармонлик үйинларининг ғолиблари эълон қилинади. Қабул қилинган бошқарув қарорларининг асосий жиҳатлари ва ўзига хос хусусиятлари кўрсатилади, бунда катта иқтисодий самара берадиган, қабул қилинган, муҳим қарорлар алоҳида таъкидланади. Үйин гуруҳлари раҳбарларининг таваккал қилишдан ишбилармонлиги гурух умумий балини белгилашда ҳисобга олинади ҳамда камчиликларни бартараф этиш бўйича маслаҳатлар берилади. Ишбиламонлик үйинидан олинган натижалар бўйича ўқув жараёнини ташкил этиш бўйича маслаҳатлар таклиф қилинади. Ишбоп үйинларининг белгилари: — бошқарув обьекти ва муҳитнинг модели ва мавжудлиги. — ролларнинг мавжудлиги. - қарор қабул қилишда ролларнинг фаолият мақсадларининг фарқлилиги. -иштирокчиларнинг ўзаро муносабати. -умумий мақсаднинг мавжудлиги. — жамоа бўлиб қарорлар ишлаб чиқиш. -ўйин давомида қарорлар тизимини тадбиқ қилиш. -қарорларнинг кўп вариантлилиги. -ҳиссий зўриқишини бошқариш. -ўйин иштирокчиларини жамоа томонидан алоҳида баҳолаш. Интеллектуал-ижодий үйинлар ҳам ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Үйинда шахсининг коммуникатив сифатлашни ривожлантириш интеллектуал саводхонлиги, зийраклиги,

қарорлар қабул қилишда таълим зукколикни ривожлантириш, халқ ижодкорлигига оид билимларга эга бўлиши, синфдаги салоҳиятли ўқувчиларни аниқлаш ва уларни рағбатлантиришга оид мақсад ва вазифалар қўйилади. Телеўинларда намойиш этиладиган «Ўйла, изла, топ», «Олтин тож» кабилар шулар жумласидандир. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг интеллектуал даражасини ривожлантириш учун синфда ва синфдан ташқари машғулотларда шундай ўйинларни ташкил қилиш мумкин. Ўйин етти турда ўтказилиши мумкин. Ҳар бир турда ўқувчилар билими баллар асосида баҳоланиб боради. Мусобақа саккизтадан икки гурух ўқувчи киритилади. Биринчи турга 5 балл, иккинчи турга 10 балл, учинчи турга 15 балл ва ҳоказо тарзда баҳоланади. Ўйлаш учун ҳар бир саволга 2-3 секунд вақт ажратилади. Нотўғри жавоб берилса, кузатувчи ўқувчилар жавоб берадилар. Ҳар бир тўғри жавоб бали учун шу балл ёзилган жетон топширилади. Тўртинчи турдан сўнг мусиқали танаффус ташкил этиш мумкин. Еттинчи тур охирида гуруҳда қолган ўқувчилар йиққан балларга қараб улар рағбатлантирилади. 1-тур ўйин саволлари қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Дунёда энг катта кўл (Каспий денгизи)
2. Қорақалпогистон Республикаси пойтахти (Нукус)
3. Ўзбекларнинг энг машҳур рақси номи (Андижон полкаси)
4. «Сөхрли қалпоқча» романининг муаллифи (Х.Тўхтабоев)
5. «Шайтанат» романининг бош қаҳрамони (Асадбек)
6. Ўзбек таомномасида энг азиз таом (палов)
7. «Ўзбекистон» шеърининг муаллифи (Х.Олимжон) Ўйин ниҳоясида баллар йиғилади ва ғолиблар тақдирланади. Мазкур ўйин бир томондан ўқучиларнинг билимини намоён қилиб, унинг интеллектуал салоҳиятини аниқлашга ёрдам берса, иккинчи томондан гуруҳларнинг жамоа бўлиб бирлашиши, ақлий тафаккурнинг шаклланиши, ахлоқий хулқ атворининг таркиб топишига йўллайди. Зеро, ўқувчи интеллекти индивиднинг илмий салоҳиятининг ривожланишига асос бўлади ва унинг шахс сифатида шаклланишида муҳим роль ўйнайди. муаммони ҳал этувчи ва бошқаларни ўзига эргаштирувчи шахс саналади. Роллар ўйнаб бўлинганидан сўнг унинг муҳокамаси бошланади. Унда барча гурух аъзолари иштирок этадилар ва уларнинг ҳар бири ўзи турли ролларга кира олишини синаб кўради, яъни бунда ҳар бир шахснинг ўзидаги ва бошқалардаги кўрсатмаларни ҳис қилишига имконият туғилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдиқодирова Ф. Педагогик технологиялар ва уларнинг бошланғич таълимдаги самарадорлиги. «Педагогик маҳорат » журнали. -Бухоро, 2008.-№
2. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат.Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси адабиёт жамғармаси, 2006.
3. Алихонов С. Математика ўқитиши методикаси.Т.: Ўқитувчи,2001.
4. Ахмедов М., Абдурахмонова Н.,Жумаев М. Математика: умумий таълим мактабларининг 1-синф учун дарслик./ 3-нашри.-Т.: «Турон-иқбол», 2009.
5. Афонина С.И. Математика ва гўзаллик.-Т.: "Ўқитувчи",1987.-220 б